

Szczecin, 25.07.2021

dr hab. Danuta Miłaszewicz, prof. US
Uniwersytet Szczeciński
Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania
Instytut Ekonomii, Katedra Makroekonomii

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ
PANA MGR. RADOSŁAWA MICHAŁA KORDY
PT. „EKONOMICZNE KONSEKWENCJE POLSKIEJ EMIGRACJI ZAROBKOWEJ DO
WIELKIEJ BRYTANII PO WEJŚCIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ”

Podstawą opracowania tej recenzji jest pismo Przewodniczącego Rady Naukowej Instytutu Ekonomii i Finansów, Wydziału Ekonomii, Finansów i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego dr hab. Stanisława Hońko, prof. US z dnia 24 czerwca 2021 roku.

Niniejsza recenzja jest recenzją powtórą poprawionej rozprawy doktorskiej mgr. R. M. Kordy, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Stanisława Flejterskiego (promotor), na Wydziale Ekonomii, Finansów i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego. Recenzowana rozprawa doktorska napisana została w ramach przewodu doktorskiego wszczętego w dyscyplinie ekonomia, a jej problematyka mieści się w aktualnie obowiązującej dyscyplinie ekonomia i finanse.

Ogólna opinia o poprawionej wersji rozprawy i najważniejszych wprowadzonych poprawkach

W prawionej wersji dysertacji Doktorant uwzględnił znaczną część uwag, które zawarłam w poprzedniej recenzji. Choć dokonane poprawki nie zawsze pozwoliły na wyeliminowanie wskazanych w niej mankamentów pracy, to doceniam znaczne starania i wkład mgr. R. M. Kordy w poprawę jakości rozprawy doktorskiej w stosunkowo krótkim, wyznaczonym na to czasie.

W porównaniu do pierwszej wersji zmieniła się struktura dysertacji, co należy ocenić pozytywnie patrząc na jej spis treści. Sugeruje on, że po wstępie i rozważaniach teoretycznych z rozdziału 1, przedstawiono charakterystykę i analizę statystyczną (skalę i trendy) zjawiska migracji (rozdziały 2 i 3), a następnie analizę konsekwencji emigracji dla polskiej gospodarki (rozdziały 4 i 5) uzupełniając całość pracy zakończeniem i wnioskami. W strukturze tej brakuje wprawdzie wydzielonego rozdziału metodycznego, za to w spisie treści znajdujemy dwa podpunkt mające mieć taki charakter, na co wskazują ich tytuły (3.1. oraz 4.1.). Nie znajdujemy w nich jednak założeń metodologicznych, opisu etapów procesu badawczego i procedury badawczej wynikających z wybranego przez Doktoranta problemu, tematu oraz koncepcji badań.

W poprawionej dysertacji Doktorant korzystnie zmienił proporcje między prezentacją wyników badań własnych a tekstem zawierającym ich opis, analizę i wynikające z niej

spostrzeżenia i wnioski. W dalszym ciągu jednak wyniki własnych badań ankietowych Doktorant „rozzucił” po pięciu rozdziałach dysertacji, nie zachowując ściśle jej podziału na część teoretyczną i empiryczną.

W poprawionej wersji rozprawy Doktorant rozszerzył i „odmłodził” bibliografię oraz umieścił liczne przypisy do literatury przedmiotu (do czego odniósł się jeszcze w dalszej części recenzji). Jednak na jej tle nie przedstawił właściwej dyskusji, czyli argumentacji na temat tego, co głębszego czy nowego wynika z przeprowadzonych przez Doktoranta badań, jakie mają one ograniczenia oraz nie odniósł wyników swoich badań do wcześniejszych wyników uzyskanych przez innych autorów.

Uważam podobnie jak Doktorant, który napisał, że „Wszelkie dyskusje na poziomie naukowym powinny opierać się na faktach i danych, które muszą być wcześniej poparte wyliczeniami oraz opartymi na nich porównaniami” (s. 7-8). Tylko fakty i dane poparte adekwatnymi wyliczeniami mogą być podstawą do formułowania właściwych wniosków. Jednak w poprawionej wersji dysertacji Doktorant nie wykorzystał nawet podstawowego zakresu analizy statystycznej - policzył jedynie procentowo wyrażoną strukturę odpowiedzi na pytania ankiety. Nie zastosował także metod ekonometrycznych do ukazania zależności emigracji zarobkowej Polaków i jej ekonomicznych konsekwencji dla gospodarki. Zależności te przedstawił jedynie w sposób opisowy. Niewykorzystanie metod analizy statystyczno-ekonometrycznej, pomimo uwag na ten temat zamieszczonych w poprzedniej mojej recenzji, wskazuje na występowanie braków w warsztacie metodologicznym i badawczym Doktoranta.

W stosunku do pierwszej wersji w obecnie ocenianej dysertacji mgr. R. M. Kordy znacznej pozytywnej zmianie uległy proporcje elementów graficznych pracy na rzecz tekstu opisującego ich zawartość, analizy, wniosków, ale także jedynie ogólnych opinii Doktoranta, które nie są poparte przeglądem literatury przedmiotu, czy wynikami badań własnych i ich właściwą analizą. Taki charakter ogólnikowych opinii mają częściowo wszystkie wprowadzenia do poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów, części 1.5., 4.3.3., 5.1.3. oraz 5.2.3. poprawionej dysertacji. W dalszym też ciągu niektóre z tabel mogłyby być połączone, przez dodanie wiersza czy kolumny do jednej z nich, bez szkody dla jakości pracy i prowadzonych w niej rozważań. Odnosi się to szczególnie do tabel zamieszczonych w podrozdziale 1.4.3. oraz w rozdziale 3., w których zamieszczono w różnych układach uzyskane odpowiedzi na te same pytania ankiety.

W poprawionej wersji dysertacji mgr. R. M. Kordy dostrzegam natomiast znaczne pozytywne zmiany jej strony redakcyjnej. Oznacza to, że Doktorant zwiększył swoje umiejętności redagowania prac naukowych.

Merytoryczna ocena poprawionej wersji rozprawy

1. Znaczenie podjętej tematyki, wybór tematu pracy i metod

Podtrzymuję swoją pozytywną ocenę ważności i aktualności problemu badawczego oraz tematyki rozprawy doktorskiej. W dalszym ciągu za właściwy oceniam także wybór metody ankietowej do przeprowadzenia badań własnych na potrzeby pracy. Pomimo lepszego wykorzystania jej wyników na potrzeby drugiej wersji dysertacji, podtrzymuję jednak także swoją ocenę, że stworzony dzięki badaniom ankietowym potencjał badawczy nie został w pełni wykorzystany. Za taki uważam głównie wątek pobrexitowych zmian na rynku pracy w W. Brytani i dostosowania się do nich respondentów. Wątek ten obecnie podjęty został

w kilku miejscach pracy, w różnych jej rozdziałach. Poświęcenie temu wątkowi jednego zwarte go podrozdziału pracy, łączącego opis regulacyjnych i organizacyjnych zmian wynikających z wyjścia W. Brytanii UE z oceną i oczekiwaniami respondentów, wydaje się być właściwszym rozwiązaniem.

2. Poprawność sformułowania celów rozprawy i hipotez badawczych

Problem, cele i hipotezy badawcze sformułowano we *Wstępie*, nie zmieniając ich brzmienia z poprzedniej wersji rozprawy, a jedynie dostosowując kolejność celów szczegółowych do przedstawionych hipotez pomocniczych. W dalszym ciągu aktualna jest zatem moja uwaga na temat zbyt szerokiego i nieprecyzyjnego sformułowania celów dysertacji, które nie mają właściwego odzwierciedlenia w strukturze pracy pomimo dokonanych w niej zmian – zbyt płytkie i niewłaściwe zamieszczone rozważania na temat wzrostu gospodarczego (dopiero w rozdziale 5.), brak teoretycznych rozważań na temat rozwoju gospodarczego, inwestycji długoterminowych, podaży pracy i jej determinant. A wszystkie z wymienionych tu zagadnień i problemów pojawiają się w sformułowanym problemie badawczym, hipotezach lub celach rozprawy.

3. Struktura pracy i zawartość jej części

Poprawiona rozprawa liczy 222 strony, czyli o 19 stron mniej niż poprzednia jej wersja. Oprócz stron tytułowych i spisu treści podzielona została na wstęp (5 stron), pięć rozdziałów (151 stron, czyli o jeden rozdział więcej, a 16 stron mniej niż w poprzedniej wersji), zakończenie i wnioski (6 stron), bibliografię (11 stron), spisy wykresów i tabel (4 strony), aneks z tabelami i wykresami zawierającymi zagregowane odpowiedzi respondentów na wybrane pytania ankiety (23 strony), kwestionariusze dwóch ankiet (12 stron) oraz streszczenia pracy doktorskiej (4 strony).

Poprawiona praca zaczyna się od *Wstępu*, z którego niemal całkowicie usunięto zbędne rozważania ogólne na temat badań oraz prac naukowych i obecnie zawiera on prawie wszystkie wymagane w doktoratach elementy. W dalszym ciągu we *Wstępie* nie znajdujemy jednak dobrego uzasadnienia wyboru problemu badawczego, tematu pracy czy przedstawienia stosowanych metod (które mogłyby tu się znaleźć z powodu braku wyodrębnionej części metodycznej). Uzupełniono natomiast *Wstęp* o bardzo krótką charakterystykę zawartości rozdziałów, bez przedstawienia logiki pracy, czyli powiązania jej struktury z hipotezami i celami badawczymi.

W poprawionej wersji dysertacji pozostawiono tytuł rozdziału 1. EKONOMICZNE MOTYWY RUCHÓW MIGRACYJNYCH (44 strony), zmieniono i rozbudowano go jednak. Z zasady powinien być on rozdziałem teoretycznym nawiązującym do istniejących teorii, nurtów i koncepcji na temat migracji. Uzupełniono go o podrozdział 1.1. TERMINOLOGIA I UWARUNKOWANIA LEGISLACYJNE DOTYCZĄCE MIGRACJI, a pozostałe podrozdziały przebudowano i połączono, znacznie ale nie całkowicie, eliminując z nich prezentację wyników badań własnych Doktoranta. Tak jak i poprzedni jego odpowiednik, nie ma on zatem charakteru jedynie teoretycznych rozważań i ustaleń na temat migracji oraz jej motywów, w szczególności ekonomicznych (jak sugeruje jego tytuł) i w dalszym ciągu zawiera także mało aktualne (z 2014 roku) ilościowe dane z raportów na temat poziomu bezrobocia, sytuacji ekonomiczno-finansowej gospodarstw domowych w wybranych krajach i w Polsce, systemu zabezpieczenia socjalnego w W. Brytanii. Objętość tego rozdziału zastała nieco

niesymetrycznie podzielona na pięć podrozdziałów – podrozdziały 1.1.–1.3. zajmują łącznie 15 stron, podrozdział 1.4. *Czynniki i procesy decyzyjne* ma objętość aż 28 stron, a 1.5. *Koncepcje i perspektywy migracji* niecałej strony i niczego do pracy nie wnosi. Nie przedstawia koncepcji migracji, a o jej perspektywach Autor napisał jedynie w ostatnim krótkim (dwuzdaniowym) akapicie.

Rozumiem, że obszerny podrozdział 1.4. stanowi ważną część całego rozdziału, która wskazywać powinna hierarchię determinant emigracji zarobkowej, na której opierał się Doktorant opisując w kolejnych podpunktach podrozdział 1.4. te czynniki w podanej przez siebie kolejności. Na stronie 25 poprawionej dysertacji Doktorant napisał: „...Niewątpliwie bardzo duży wpływ na podjęcie decyzji o wyjeździe – co wykazano podczas badań – ma poziom bezrobocia w regionie. Kolejnym czynnikiem jest poziom życia, na który można sobie pozwolić biorąc pod uwagę uzyskiwane wynagrodzenie zarówno w Polsce, jak i w ewentualnym kraju docelowym. Nie bez znaczenia też jest to, na jaki poziom zabezpieczenia socjalnego można liczyć w państwie wypuszczającym oraz porównanie go do poziomu zabezpieczenia socjalnego w kraju przyjmującym...”. Nie wiadomo jednak jakimi argumentami (teoretycznymi czy empirycznymi) kierował się Doktorant przedstawiając taką kolejność czynników determinujących emigrację zarobkową. Z przeprowadzonych przez Doktoranta badań wynika bowiem, że tylko 9,74% ankietowanych polskich emigrantów w W. Brytanii wskazała bezrobocie jako jeden z głównych czynników determinujących podjęcie decyzji o wyjeździe z miejsca zamieszkania w celach zarobkowych (s. 26). Właściwie nie dokonując analizy poziomu uzyskiwanego wynagrodzenia przez ankietowanych (brak w ankiecie pytania czy wątków na ten temat) Doktorant wskazuje dalej „...bardzo wysoki odsetek osób zdecydowało się wyjechać do pracy poza granicami kraju, mimo posiadania zatrudnienia. W tym przypadku głównym powodem były niewystarczające zarobki, co odbijało się negatywnie na ogólnej kondycji finansowej – 30.64% badanych...” (s. 26). Podkreśla także, że „...Jednym z oczywistych powodów emigracji długookresowej jest poziom i dostępność świadczeń socjalnych kraju docelowego...” (s. 35), ale z przeprowadzonych badań wynika, że jedynie 184 ankietowanych emigrantów (niecałe 17%) korzysta z programów pomocy społecznej w W. Brytanii. Na ile faktycznie ważne są zatem analizowane przez Doktoranta determinanty oraz ich kolejność?

Całkowitym novum w poprawionej wersji dysertacji jest rozdział 2. MIGRACJA POAKCESYJNA – ANALIZA PRZEGLĄDOWA (25 stron), który uzupełnia wskazane w poprzedniej recenzji baraki. Według Autora dysertacji przedstawia on „...przekrój zastanego stanu wiedzy na temat migracji poakcesyjnej istniejącego w Polsce i Wielkiej Brytanii...” (s. 10). Po pierwsze, w rozdziale tym nie zachowano ciągłości numeracji jego części, brakuje podpunktu 2.2.1. Po drugie, moim zdaniem przedstawia on nie tyle stan wiedzy na temat migracji poakcesyjnej w Polsce i Wielkiej Brytanii, ile prezentowane w różnych przekrojach i zakresach czasowych, pochodzące z różnych źródeł dane liczbowe na ten temat oraz krótko polskie i brytyjskie ośrodki zajmujące się badaniem migracji. Stan wiedzy na temat migracji poakcesyjnej w Polsce i W. Brytanii jest znacznie szerszy i głębszy. Wprawdzie rozdział ten stanowi pewną podstawę i tło do prowadzenia rozważań w dalszych częściach pracy, jednak jego zawartość jest mało uporządkowana i niejednorodna. Na przykład dane ilościowe na temat emigracji Polaków na pobyt czasowy (tabela 15) pokazują roczne szacunki dla lat 2004-2005 oraz lat 2010-2018, na pobyt stały według województw (tabela 16) dla każdego roku z okresu

2000-2019, a według województw i głównych kierunków emigracji (tabela 18) tylko dla lat 2000, 2010, 2019. W podpunkcie 2.1.3. *Skala napływu migrantów zagranicznych do Polski* przedstawiono natomiast jedynie krótki opis liczby imigrantów w Polsce i kierunków ich napływu, ich strukturę wiekową oraz rozmieszczenie w Polsce według najbardziej popularnych województw tylko według stanu na 31 grudnia 2019 roku. Uważam, że na podstawie tak szczątkowych danych na temat imigracji do Polski trudno w pracy prowadzić rozważania i analizować „zbalansowanie” (sformułowanie używane przez Doktoranta) rynku pracy w Polsce po wstąpieniu do UE (np. s. 51, 52, 118, 127).

Tytuł rozdziału 3. *SKALA I TRENDY MIGRACJI ZAROBKOWEJ PO PRZYSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ* (37 stron) w mojej ocenie bardziej pasowałby do obecnego rozdziału 2, gdyż jak pisałam w poprzedniej recenzji sugeruje on, że czytelnik znajdzie tu analizę dynamiki i struktury polskiej migracji od 2004 roku. Doktorant jednak nie zmienił tego tytułu, a obecny rozdział 3. nieco przebudował, poprawiając jego strukturę i treść. Z zawartości tego rozdziału wynika, że Autor słowo „skala” interpretuje jako wachlarz, wybór, a słowo „trend” jako orientacja, stanowisko czy też zamiar.

Trzy z pięciu podrozdziałów tego rozdziału przedstawiają, trochę w nielogicznej kolejności, powtarzane w różnych układach, wyniki badań ankietowych przeprowadzonych przez Autora wśród polskich emigrantów w W. Brytanii. Z powodu braku w drugiej wersji dysertacji rozdziału metodycznego w podrozdziale 3.1. *Charakterystyka badania i grupy badawczej – grupa „MIGRANCI”* spodziewałam się przedstawienia metody doboru próby badawczej, ustalenia jej reprezentatywności oraz ewentualnego błędu wyników. Tego wyraźnego braku nie eliminują fragmenty ze s. 81-82 „...dobór osób, które wzięły udział w badaniu nie był przypadkowy i skoncentrowano się na obywatelach Polski przebywających w Wielkiej Brytanii w celach zarobkowych. Badanie skierowano do na tyle szerokiej grupy osób, aby objąć nimi przedstawicieli obu płci, bez względu na wiek, pochodzenie, status społeczny czy stan cywilny. (...) Dobór tak zróżnicowanej grupy badawczej pozwolił na uzyskanie prawie całkowitego odwzorowania środowiska polskiej migracji w Wielkiej Brytanii...”. Cytowane tu zdania to jedynie opinia Doktoranta. Przypomnę także, że hipotezy i cele rozprawy sformułowano w odniesieniu do całej populacji polskiej emigracji zarobkowej. Emigracja do W. Brytanii stanowi tylko jej część, a 1102 respondentów to niewielka grupa osób spośród ok. 1 mln obywateli polskich przebywających wówczas (w czasie przeprowadzania badań) na emigracji w tym kraju według danych Office for National Statistics¹. Uzasadnione jest zatem pytanie dotyczące reprezentatywności tej próby badawczej.

W ostatni podrozdziale 3.5. *Ogólne tendencje charakteryzujące grupę badawczą „MIGRANCI”* spodziewałam się natomiast pewnych uogólnień i podsumowań wynikających z przeprowadzonych badań wśród polskich emigrantów w W. Brytanii. Zamiast tego znajdują się w nim powtórki zawartości czterech poprzednich podrozdziałów z ponownym przywoływaniem liczby odpowiedzi lub udziału liczby respondentów odpowiadających na poszczególne pytania pierwszej ankiety.

Rozdział 4. *ADAPTACJA POLSKIEGO RYNKU PRACY DO REALIÓW POAKCESYJNYCH* (20 stron) jest niemal nową częścią poprawionej dysertacji.

¹ Garapich M. P., *Migracje z Polski do Wielkiej Brytanii: geneza, stan dzisiejszy, wyzwania na przyszłość*. Studia BAS, Nr 4(60) 2019, s. 13–30.

Przedstawiając w nim głównie wyniki badań własnych drugiej grupy ankietowanych – polskich przedsiębiorstw, Doktorant dokonał tego znacznie lepiej niż w pierwotnej wersji rozprawy. Do rozdziału tego zmuszona jestem poczynić jednak podobne uwagi jak do poprzedniego rozdziału poprawionej dysertacji. Charakteryzując badania i próbę badawczą 260 polskich przedsiębiorstw (podrozdział 4.1. CHARAKTERYSTYKA BADANIA I PRÓBY BADAWCZEJ – GRUPA „PRZEDSIĘBIORSTWA”) Doktorant napisał „...Dokonując wyboru tej grupy roboczej, kierowano się tym, aby otrzymane w trakcie badań wyniki były jak najbardziej obiektywne, co pozwoliło na uzyskanie obiektywnych danych. Wybrano małe, średnie i duże przedsiębiorstwa funkcjonujące na terenie każdego z szesnastu województw...” (s. 119). I dobrze, że Doktorant chciał uzyskać bezstronne, czyli wolne od uprzedzeń i przesądów wyniki oraz dane, ale niestety obiektywność to nie jest to samo co reprezentatywność próby badawczej, jej wielkości i struktury. Z tego powodu uważam, że uzyskane wyniki badań i wnioski Doktoranta formułowane na ich podstawie nie powinny być uogólniane na cały rynek pracy w Polsce i cały sektor przedsiębiorstw, na co wskazuje tytuł tego rozdziału, jego podrozdziałów, a także prowadzone w nich rozważania na ten temat np.:

- komentarz do tabel 80-81 z wynikami badań ankietowych „...Pozytywnym aspektem reakcji krajowego rynku pracy na wahania podaży i popytu jest fakt, że napływ pracowników z krajów wschodnich uzupełnia zapotrzebowanie na wszystkie grupy zawodowe. Dotyczy to nie tylko stanowisk pracowników czynności prostych, ale w porównywalnym stopniu następuje uzupełnianie stanowisk, gdzie wymagane są określone kwalifikacje i wykształcenie...” (s. 132);
- wniosek ogólny odnoszący się do wyników badań ankietowych grupy przedsiębiorstw „...Wyniki powyższych badań w sposób wyraźny wskazują, że deficyt pracowniczy został niemalże natychmiast uzupełniony pracownikami z krajów wschodnich. Jest to naturalna reakcja, która zrównoważyła balans podaży i popytu na rynku pracy...” (s. 135);
- stwierdzenie sformułowane na ostatniej stronie rozdziału 4. „...Zarówno ten, jak i poprzedni rozdział pozwolił na zobrazowanie sytuacji poakcesyjnej wywołanej przez odpływ wyjątkowo dużych grup mniej lub bardziej wykwalifikowanych pracowników z każdego praktycznie sektora gospodarki...” (s. 137).

W ocenie ostatniej części tego rozdziału (4.5.) właściwie powtórzyć powinnam także uwagę poczynioną do podrozdziału 3.5. Dodatkowo w rozdziale 4., podobnie jak w rozdziale 2., nie zachowano ciągłości numeracji jego części i brakuje w nim podpunktu 4.3.2. Taką samą uwagę zmuszona jestem zrobić odnośnie rozdziału 5., w którym z kolei zabrakło podpunktu 5.4.1.

We wprowadzeniu do rozdziału 5. EKONOMICZNE SKUTKI EMIGRACJI ZAROBKOWEJ DLA POLSKI (25 stron) czytamy, że „...W poniższym, ostatnim rozdziale zostaną omówione efekty jakie migracja długookresowa spowodowała w gospodarce kraju, ze szczególnym uwzględnieniem wahań wzrostu gospodarczego. Aby tego dokonać wzięto pod uwagę ekonomiczne skutki migracji w ujęciu ogólnym, oceniono poziom przepływu kapitału obcego do kraju, omówiono poakcesyjne zachowania rynku pracy oraz przeanalizowano zaistniałe różnice PKB w okresie poakcesyjnym (...) na potrzeby tej pracy omówione zostały głównie reakcje wybranych obszarów ekonomicznych oraz społecznych, które to obszary wzajemnie się przeplatają. Właśnie analiza tych reakcji, ich ocena i nadanie im wartości mierzalnych jest przedmiotem niniejszej dysertacji, co uporządkowano i przedstawiono

w poniższym rozdziale...” (s. 138-139). I według Doktoranta „...Na potrzeby niniejszej dysertacji opracowano przedstawiony dalej autorski model wzrostu gospodarczego z uwzględnieniem skutków migracji długookresowej...” (s. 141) czy też przedstawiono „...opracowaną na potrzeby niniejszej pracy formułę wzrostu gospodarczego...” (s. 158).

Niewiele z tych zapowiedzi zostało faktycznie zrealizowanych. W rozdziale 5. nie znalazłam autorskiego modelu czy formuły wzrostu gospodarczego, analizy wahań wzrostu gospodarczego, oceny przepływu kapitału obcego, ani zaistniałych różnic PKB obu krajów po 2004 roku. W rozdziale 5. podjęto natomiast próbę krótkiej analizy opisowej:

- jedynie transferów pieniężnych napływających do Polski z W. Brytanii od polskich emigrantów - na podstawie badań własnych (5.2.);
- zmian w popycie i podaży na polskim rynku pracy z uwzględnieniem (opisowym) wpływu emigracji zarobkowej Polaków (5.3.);
- wzrostu gospodarczego w Polsce od 2004 roku (5.4.), bez analizy jego różnic - jedyne podane wartości dotyczące wzrostu gospodarczego w Polsce zawarte są w dwóch zdaniach: „...po wejściu do UE nasz PKB zwiększył się o połowę (48,7%)...” (s. 140) oraz „...W okresie od przystąpienia Polski do Unii Europejskiej aż do marca 2019, Polska otrzymała unijne transfery w wysokości ponad 163,660 mld euro, a Produkt Krajowy Brutto wyniósł 5.500 mld euro...” (s. 157). Pierwsza z tych informacji jest już nieaktualna a drugą trudno interpretować w kontekście wzrostu gospodarczego i jego zmian.

Także część *Zakończenie i wnioski* została zdecydowanie zmieniona i przeredagowana. Jej podstawową wadą jest jednak w dalszym ciągu brak refleksji nad wkładem własnym Doktoranta, ograniczeniami stosowanych metod i uzyskanych wyników oraz możliwymi kierunkami dalszych badań zarówno migracji jak i jej konsekwencji.

W związku z powyższymi uwagami proszę o ustosunkowanie się Doktoranta do następujących kwestii:

1. Definicji migracji zarobkowej przyjętej przez Autora w dysertacji na tle innych jej definicji wskazywanych w literaturze przedmiotu oraz różnic między migracją ekonomiczną i zarobkową.
2. Podstawy wyboru kryterium (-ów), jakim kierował się Doktorant tworząc w podrozdziale 1.4. hierarchię ważności determinant emigracji zarobkowej.
3. Typologii czynników wzrostu gospodarczego występujące w literaturze przedmiotu w odniesieniu do typologii zaproponowanej przez Autora w podpunkcie 5.1.1.
4. Naukowo potwierdzonej możliwości uogólniania wyników badań własnych Doktoranta.

Ocena źródeł wykorzystanych w pracy

W stosunku do poprzedniej wersji dysertacji obecną uzupełniono o liczne przypisy odnoszące się do literatury przedmiotu, a bibliografia liczy 225 pozycji. Jednak wiele przypisów zrobiono nieumiejętnie, a nawet nierzetelnie i wydają się one tylko stwarzać wrażenie, iż Doktorant dokonał „...dogłębnej kwerendy literatury przedmiotu...” (cytat z Oświadczenia Doktoranta na temat dokonanych w pracy zmian).

Część przypisów Doktorant umieścił przy opisach wyników badań własnych, ale nie wskazał, czy w przywołanych w nich pozycjach potwierdzone są czy też nie uzyskane przez niego wyniki lub formułowane na ich podstawie wnioski. Zabrakło w tych wypadkach dyskusji. Taki charakter wydają się mieć na przykład przypisy: 73; 144, 146, 160, 161, 163, 173, 174,

179, 181, 185, 190, 191, 199, 201, 205, 207, 210, 213, 214, 215, 217, 218, 227, 228, 229, 237, 238, 246, 248, 251.

Inną część przypisów zrobiono nierzetelnie. Doktorant przedstawił niepełne lub niewłaściwe opisy bibliograficzne wykorzystanych pozycji literatury, podał w przypisach numery stron przywoływanych publikacji, na których można według Doktoranta znaleźć pewne informacje, ale strony te są błędne, a zamieszczony na nich tekst dotyczy zupełnie innych zagadnień. Pisząc na przykład o zmianach, które nastąpiły w W. Brytanii w związku z Brexitem odwoływał się do literatury opublikowanej w pierwszej dekadzie XXI w., a gdy wspominał o spadku bezrobocia w Polsce po 2004 roku oraz wygenerowanych miejsc pracy przez polskich przedsiębiorców odwołał się w przypisie do publikacji włoskiego autora opisującej powody trudności integracji imigrantów na terenie włoskich regionów. Tak zrobione przypisy wskazują na nierzetelność naukową Doktoranta w procesie wykorzystania literatury przedmiotu i taki charakter moim zdaniem mają na przykład przypisy: 9, 12, 55, 100, 117, 149, 150, 151, 152, 154, 171, 184, 189, 200, 205, 206, 216, 224, 225, 233, 234, 235, 250, 253, 256.

Pomimo tego, że bibliografia drugiej wersji doktoratu mgr. R. M. Kordy nie uwzględnia wszystkich źródeł wykorzystanych w pracy, zwiększoną liczbę pozycji literatury tam zamieszczoną oceniam pozytywnie. Podkreślić chciałabym jednak, że w dalszym ciągu część z nich wydana została dość dawno. Jest to siedemnaście pozycji (ok. 8%) wydanych w latach 60.-90. XX w. i nie są to pozycje poświęcone bezpośrednio teorii migracji, co uzasadniałoby ich wykorzystanie w dysertacji. Nieco ponad 35% pozycji ujętych w bibliografii wydanych zostało w latach 2011-2020, a pozostała największa część w pierwszej dekadzie XXI w. Taką strukturę czasową wykorzystanych publikacji można by było oceniać dość pozytywnie, gdyby nie fakt, że Autor nie powołuje się w tekście głównym dysertacji aż na sześćdziesiąt osiem pozycji z bibliografii, a dwadzieścia osiem z nich to publikacje najnowsze z lat 2011-2020.

Ocena formalnej strony pracy

Z formalnego punktu widzenia mogę ocenić drugą wersję rozprawy bardziej pozytywnie od pierwszej. Niechybnie Autor włożył w to wiele wysiłku, drugą wersję pracy czyta się z tego powodu łatwiej i jak już pisałam oceniam, że wskazuje to na posiadanie przez Doktoranta większych niż poprzednio umiejętności konstruowania tekstu naukowego oraz towarzyszących mu elementów graficznych. Autor nie ustrzegł się jednak od pewnych niedociągnięć, do których zaliczam:

- przy podziale dysertacji na rozdziały Doktorant nie zawsze zadbał o to, aby nie było zbyt wyraźnych dysproporcji w objętości rozdziałów i podrozdziałów zaburzających konstrukcję pracy, czego przykładem są np. części 1.5; 5.1.3.; 5.2.3. oraz 5.4.2. objętości niecałej lub jednej strony;
- stosowanie terminu „korelacja” w niewłaściwym dla tej pracy znaczeniu - w tytułach tabel i wykresów, chociaż częściowo zostało to już zmienione w porównaniu do pierwszej wersji rozprawy;
- liczne przypadki nieodwoływania się w tekście głównym do numeracji elementów graficznych, chociaż takich sytuacji jest mniej niż w poprzedniej wersji dysertacji;
- dość liczne powtórzenia tekstu zdań, a nawet całych akapitów.

Wnioski końcowe i konkluzja

Reasumując:

- pozytywnie, tak jak poprzednio, oceniam przedmiot ocenianej rozprawy, wybór skomplikowanej i wielopłaszczyznowej tematyki oraz jej główny cel odnoszący się do interesującej i wartej zbadania problematyki;
- nieznacznie pozytywnie oceniam stopień zaakcentowanie podziału poprawionej dysertacji na jej część teoretyczną i empiryczną, podkreślam jednak braki recenzowanej pracy w zakresie metodologiczno-metodycznym;
- nieznacznie pozytywnie oceniam uzupełnienie braków w ramach wykorzystanej literatury przedmiotu, podkreślam natomiast braki jej krytycznej analizy;
- pozytywnie oceniam przeprowadzone badania empiryczne dwóch grup respondentów (emigranci i przedsiębiorstwa krajowe), które stanowią dobrą podstawę do wniesienia nowych elementów do zasobu wiedzy na temat migracji;
- nieznacznie pozytywnie oceniam natomiast sposób wykorzystania uzyskanych wyników badań własnych na potrzeby poprawionej dysertacji czyli sposób ich prezentacji i analizy, co daje podstawy do bardzo umiarkowanie pozytywnej oceny warsztatu badawczego Doktoranta.

Biorąc pod uwagę wcześniej sformułowane oceny częściowe, wyrażoną powyższą syntetyczną opinię poprawionej wersji dysertacji oraz ustawowe wymogi stawiane pracom doktorskim stwierdzam, że poprawiona dysertacja mgr. Radosława Michała Kordy:

- tylko częściowo spełnia wymóg oryginalnego rozwiązania problemu naukowego;
- jest tylko częściowym potwierdzeniem wiedzy teoretycznej jej Autora w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie ekonomii i finansów;
- jedynie częściowo stanowi o możliwościach Doktoranta prowadzenia samodzielnych badań naukowych.

Wobec powyższego wnioskuję o przyjęcie poprawionej dysertacji pt. *Ekonomiczne konsekwencje polskiej emigracji zarobkowej do Wielkiej Brytanii po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej* autorstwa mgr. Radosława Michała Kordy i dopuszczenie jej do kolejnego etapu postępowania o nadanie stopnia naukowego doktora w dyscyplinie ekonomia i finanse, czyli do publicznej obrony.

